

Östbuletinen

Nr. 1, 2009, årgång 13

Nytt om ICCEES 2010 <i>Tova Höjdestrand</i>	2
Filosofiska dagar i Sankt Petersburg <i>Per Månson</i>	2
Landskapsparkens historiska resa från öst <i>Christina Fagerström</i>	4
Rysk konst och litteratur i förening <i>Magnus Ljunggren</i>	5
Recensioner:.....	6
Bohumil Hrabal: Brev till Dubenka <i>Olof Kleberg</i>	6
Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson (red.): Rysk spegel. Svenska berättelser om Sovjetunionen – och om Sverige <i>Ingmar Oldberg</i>	8

*Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt Centralasien*

Nytt om ICCEES 2010

Tova Höjdestrand, generalsekreterare för världskongressen

28 februari var det *deadline* för *proposals* till kongressen, och från sekretariatets sida är vi stolta över att kunna meddela att vi fått in förslag på cirka 270 paneler och över 300 individuella *papers*. Det totala antalet personer uppgår till mer än 1400, och det kommer fortfarande in enstaka anmälningar som vi hittills accepterat. De flesta samhällsvetenskapliga och humanistiska discipliner är representerade, och trots en viss dominans av ”hårda” samhällsvetenskaper som statsvetenskap så är ändå humaniora och mer kulturorienterade ämnen väl representerade. Flest anmälningar från ett enskilt land kommer från Ryssland (över två hundra) medan antalet svenska delegater uppgår till ett drygt åttiotal. (Skam till sägandes är det fler finnar, dryga hundratalet!) Vi har en hel del kända namn, bl.a. Richard Sakwa och Anatol och Dominic Lieven, men framför allt skvallrar paneltitlarna i allmänhet om en imponerande hög kvalitet på det generella ”startfältet”.

Nästa steg för sekretariatets del blir att pussla ihop alla individuella *papers* till paneler och sätta ihop allt till ett preliminärt program, vilket vi hoppas kunna göra med benägen hjälp från ICCEES internationella akademiska kommitté som ska träffas i Stockholm i början av maj.

Filosofiska dagar i Sankt Petersburg

Per Månson, docent, universitetslektor, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

Varje år i november anordnar Sankt Petersburgs statliga universitet tre dagar med olika konferenser samlade under namnet ”Filosofiska dagar”. I år ägnades en hel dag åt Karl Marx eftersom det i år är 190 år sedan han föddes. Det sägs lite varstans att ”det våras för Marx” (se till exempel tidskriften *Populär historia*), och det är snarare den ekonomiska krisen än 190-årsjubileet som gjort detta. Eftersom en av mina böcker, som innehåller ett kapitel om marxism, översatts till ryska, blev jag inbjuden att tala, och det var alltför frestande att höra hur man nu diskuterade Marx och marxism i Ryssland 17 år efter Sovjetunionens fall för att tacka nej.

Hotellet jag bodde på låg nära Finlandsstationen, den järnvägsstation dit Lenin återkom i april 1917 och inledde det som i oktober ledde till ett maktövertagande av hans bolsjeviker. När jag tittade ut genom mitt fönster i rummet såg jag kryssaren Aurora förankrad femtio meter bort på Bolsjaja Nevka (bokstavligt ”Stora Lillneva”). Det var Aurora som sköt de skott som blev signalen till att storma Vinterpalatset, där den provisoriska regeringen satt 1917. Nu låg hon där som ett museum över både Oktoberrevolutionen och hela Sovjetunionen. Strax bakom henne lyste Gazproms stora blå neonskylt från ett tak. Historia och nutid i en enda bild.

Konferensen inleddes med en nobelpristagare, den ryske fysikern Zjores Alfjorov som fick priset år 2000. Han berättade att när han var ung så valde han

mellan att studera marxism och teoretisk fysik, men han tyckte att marxism var mycket mer komplicerat än fysik så det blev det senare. Dock var han mycket intresserad av vad marxismen nu kunde bidra med för att lösa den ekonomiska krisen. Efter honom följde mer eller mindre detaljerade föredrag om olika delar av Marx' ekonomiska teori och Alfjorov verkade tänka på annat. När det blev min tur vaknade han till liv och nickade gång på gång vid mina utläggningar om förhållandet mellan Marx och marxism, kanske för att jag var från Sverige, vad vet jag.

En annan intressant deltagare var Vadim Medvedev, tidigare medlem i Gorbatsjovs politbyrå. På kvällen fick jag tillfälle att med honom diskutera perestrojkan och den så kallade kuppen 1991 då Sovjetunionens öde beseglades. Han menade att om kuppen inte kommit så hade det fortfarande funnits en reformerad union, utan baltstaterna och Georgien, men ändå utan den katastrof som 1990-talet innebar. Det var den stora paradoxen att försöket att kvarhålla den gamla unionen ledde till att allt föll samman.

Störst intryck på mig gjorde ändå de många ungdomar, från 25 till 35 ungefär, som var med på konferensen. De var mycket mera öppna i sinnet och hade mycket bättre språkkunskaper än de äldre deltagarna. Men alla gick omkring med mobiltelefoner och pratade så fort det blev paus. Mina försök att diskutera politik, Putin, diktatur, Georgien etc. föll inte i så god jord. Inte för att de var rädda eller så. Snarare för att de inte brydde sig. De ungdomar jag mötte jobbade, läste, jobbade extra, försökte skapa ett liv och hade inte tid att engagera sig. En av dem, Vasilij, var ledare för Sankt Peterburg-avdelningen av Gorbatsjovs socialdemokratiska parti (som för övrigt inte finns längre). Han försökte förklara för mig att visserligen var han liberal, men samtidigt finns det just nu inget alternativ till den sittande makten. Det kommer att ta tid,

menade han, det är först när vi, eller den generation som kommer efter oss, kan ta över som det kan bli någon förändring. Men ni i väst förstår inte detta. Ni vill att vi skall bli som er direkt, men det går inte.

På väg till Mariinskijteatern (motsvarande Bolsjojteatern i Moskva) och en föreställning av *La Bohème* har jag sällskap med en annan Vasilij som jag känt i snart 20 år men inte träffat på flera år. Han är sig lik, äldre förstås, men lika vänligt tystlåten som förr. Det är först när vi kommer in på kriget mellan Ryssland och Georgien som han blir engagerad. Han är lika lite ensidigt prorysk som de övriga jag diskuterat kriget med, men han kommer med en intressant synvinkel som i varje fall inte jag hört förut, vare sig på den ryska eller den antiryska sidan.

Vasilij berättar att han liksom alla ryssar via TV fick se hur georgiska trupper gick in i Sydossetien den 7 augusti. Putin var i Peking och Medvedev på semester, men Vasilij förstod direkt att nu måste Ryssland svara. Inte för att man ville inta Georgien utan för om Georgien besegrade sydosseterna skulle ett långvarigt gerillakrig inledas. Det skulle komma frivilliga från Nordossetien, Abchazien och från andra delar av södra Ryssland. Hela området skulle destabiliseras och hota även stabiliteten i södra Ryssland. Därför var det nödvändigt att ryska trupper gick in, menade Vasilij, annars skulle det ha blivit än värre.

På väg hem till Sverige hamnar jag i flygplanet bredvid Ulf som är chef för Exportrådets kontor i Sankt Petersburg. Han beklagar det låga intresset som finns från svenska företags sida att gå in i Ryssland. De är för fega, menar han, och jämför med hur finska och tyska företag nu håller på att kapa åt sig marknader. Efter att ha bott i Ryssland i fem år har han nu börjat lära sig hur saker och ting fungerar, säger han, och tar ett exempel: I väst tror vi att allting styrs ovanifrån, men så är det inte. De som befinner sig längre ner i maktpyramiden försöker göra det som de

tror att de överordnade vill att de ska göra utan att de behöver säga det. Ta till exempel mordet på Anna Politkovskaja eller Alexandr Litvinenko. Varken Putin eller någon hög FSB-chef behövde beordra något mord. Det räcker med att en underlydande tror att det är det som makten vill så kan det ske. Ryssland styrs därför ofta av underlydande som tror att de gör vad som skall göras.

Som alltid full av intryck landar jag i Stockholm mitt i snöstormen och får tillbringa söndagskvällen på Arlanda. Men det är en annan historia.

Landskapsparkens historiska resa från öst

Christina Fagerström, frilansjournalist och curator

Sommaren 1777 besökte Gustav III under en månad sin kusin kejsarinnan Katarina II i Sankt Petersburg. Han såg då bland annat Gatchina med den i Ryssland första anlagda landskapsparken och på vägen dit troligen också Tsarskoje Selo, den kejsarliga sommarstaden, där Katarina börjat anlägga en landskapspark 1771. Åter i Stockholm börjar Gustav III skissa på en större huvudbyggnad och park i Haga.

Parken i Tsarskoje Selo ondulerar runt den konstgjort anlagda sjön vars öar och omgivningar uppvisar hela provkartan av scenerier och inventarier från den klassiska engelska parken. Påminner inte detta om något välbekant, såsom Haga-parken vid Brunnsvikens strand? Och Sommarpalatset i Beijing, vars park med berg ondulerar runt den konstgjorda sjön Kunming? Kulturarvet landskapsparken har möjligen andra rötter än de engelska.

Kejsar Qianlong börjad 1750 anlägga en park vid Sommarpalatset strax nordväst om Beijing som en gåva till sin mor. Perspektiven kring den konstgjorda sjön med kanaler var hämtade från vyerna vid Västra sjön i Hangzhou, staden som Marco Polo

redan på 1200-talet beskrivit som världens vackraste. Det kinesiska landskapsmodet spred sig sedan till Europa. Från 1750-talet uppfördes även de populära kinesiska paviljongerna och lustslotten, som gick betydligt snabbare att anlägga än en kinesisk eller engelsk park. Ett par decennier senare, 1770-talet och framåt, stod intresset som högst för engelska parker. Trädgårdskonsten utvecklades över hela kontinenten till att betraktas som allkonstverk. En dramaturgi skapades med betraktarens rörlighet genom växtscenografier och mellan utsiktspunkter där reflektion uppstod i möten med konst och arkitektur i form av tempel, ruiner, paviljonger, grottor och minnesplaketter. Detta är en starkt förenklad beskrivning av en mycket intressant epok inom europeisk konsthistoria.

Ostindiska kompaniet grundades 1731 i Göteborg och var en stor framgång för investerarna och för de produkter av silke, te och porslin som hemfördes från Kanton i Kina. Eftersom skottarna utestängdes på hemmaplan från den lukrativa Ostindienhandeln, sökte sig flera familjer till Sverige. Den blivande arkitekten William Chambers (1723-1796), som föddes och växte upp i Göteborg, deltog åren 1740-49 i Svenska Ostindiska Kompaniets resor till Kina som Nationalencyklopedin uttrycker det. Vid hemkomsten studerade han arkitektur i Frankrike och Italien. 1757 utnämndes han av engelska hovet till lärare i arkitektur åt prinsen av Wales och anlade samtidigt Kew Garden åt tronföljarens moder.

I Sverige manifesterade kung Adolf Fredrik de kinesiska influenserna, framför allt genom en födelsedagsgåva i form av ett kinesiskt lustslott till drottning Lovisa Ulrika år 1753. Enligt Magnus Olaussons avhandling "Den Engelska Parken i Sverige" (1993) hade troligen såväl Nicodemus Tessin som Adolf Fredrik läst Linné-lärjungarnas reseskildringar från Kina. Förlagorna till lustslottet skall Carl Hårleman ha hämtat från planscher av

kinesiska byggnader lånade av Kina-rese-ärer som William Chambers. 1764 fick det vi kallar Kinesiska Paviljongen i Drottningholm en permanent karaktär, då Carl Johan Cronstedt tog intryck av kinesiserad arkitektur i Tyskland.

Startsträckan var således lång innan de i Sverige mest prominenta kungliga lustparkerna i engelsk stil, Drottningholm och Haga-parken, gjorde entré. Det tar som sagt längre tid att anlägga en romantisk engelsk park än att bygga ett lustslott, även om man tar hjälp av ryska krigsfångar som i fallet Hagaparken. 1781 får Piper i uppdrag av Gustav III att skapa generalplaner för Drottningholm och Haga och blir konstnärlig kraft och arbetsledare för Hagaparkens tillkomst fram till 1784. Dock stiger arkitekten och scenografen Louis Jean Desprez snabbt i konungens gunst, efter att ha träffat denne under sin Grand Tour i Europa åren 1783-84. Det blir Desprez som får rita det kinesiska tempel som idag står upprustat i Hagaparken, och cirka 1787 blir Desprez även ansvarig för det stora slottsbygget, som aldrig blev färdigt.

Mycket talar emellertid för att Gustav III tog intryck av parkanläggningarna vid de kejserliga palatsen runt Sankt Petersburg redan under sin vistelse hos kusinen Katarina II år 1777. Det var samma år som svenska staten förvärvade Drottningholm och långt innan kungen gör sin Grand Tour. Ryssarna hade hunnit långt med det nya naturliga parkmodet. Katarinas förtrogne G. A. Potemkin hade redan 1769 med bröderna Sparrows hjälp börjat anlägga en engelsk park i Gatchina. 1771 fattar Katarina med hov tycke för det nya parkidealet och bjuder in John Bush från England, som sedan blir verksam i Ryssland fram till 1789. Han får uppdraget att påbörja en trädgårdsanläggning i engelsk stil vid Oranienbaum, där Katarina – som av en händelse – tidigare låtit uppföra ett kinesiskt lustslott. Med start 1771 anläggs även engelska parker vid

tsarernas sommarpalats Tsarskoje Selo och senare i Pavlovsk.

Såväl 1700-talets som dagens betraktare är överens om att Hagaparken är ett mästerverk bland landskapsparker. Kung Gustav III:s ambition var att förvandla hela landområdet kring Brunnsviken till en parkanläggning med ett slott påtagligt likt något av de palats Katarina II regerade i. Känslan av *déjà vu* i Hagaparken får alltså sin historiska förklaring vid Tsarskoje Selo i Sankt Petersburg, vid Västra sjöns stränder i Huangzhou, och kejsar Qianlongs därifrån hämtade vyer till parken vid Sommarpalatset i Beijing.

Se även Christina Fagerström; ”Hagaparkens ryska rötter”, i Statens fastighetsverks tidskrift *Kulturvärden*, nr 3, 2001.

Rysk konst och litteratur i förening

Magnus Ljunggren, professor, institutionen för språk och litteraturer, Göteborgs universitet

Boris Anrep

I entréhallen till National Gallery i London möts besökaren av mustiga mosaiker, på väggar och golv, av den från Ryssland utvandrade konstnären Boris Anrep. Han var ättling till en av Karl XII:s officerare som tagits till fånga och blivit kvar i Ryssland. 1917 emigrerade han till England och inledde snart sitt flera decennier långa arbete på att lägga mosaiker i de stora Londonmuséerna. Under en tid hade han spelat en märklig huvudroll i Anna Achmatovas liv. För Achmatova innebar mötet med ”svenskryssens” livslust och dynamism uppenbarligen en förlösning när äktenskapet med poetkollegan Nikolaj Gumiljov definitivt hade gått i stå. Resultatet blev inte mindre än 30 dikter, av tacksamhet och förundran.

En svit Anrepmosaiker på National Gallery framställer personifierade dygder. Lätt igenkännbara är här till exempel Bertrand Russell som Klarheten (*Lucidity*) och fysikern Ernest Rutherford som Nyfikenheten (*Curiosity*). Men Anrep hade inte glömt Achmatova. I Medlidandet (*Compassion*) möter vi tydliga drag av författarinnan till *Requiem*, hon som gör sig till tolk för Stalinterrorns alla offer.

Marija Basjkirtseva

Till 150-årsminnet av Marija Basjkirtsevas födelse arrangerade Musée des Beaux Arts i Nice nyligen en bred utställning av hennes verk och en serie seminarier kring hennes konstnärskap. Det har skrivits och forskats i ämnet förr – men nu tycks tiden slutgiltigt ha kommit ikapp henne.

Marija Basjkirtseva hade stormrika ryska föräldrar, fick bästa möjliga utbildning i Frankrike och var tidigt besatt av tanken att bli Stor Konstnär och lämna spår efter sig. Hon skrev, målade och sjöng. Redan som fjortonåring hade hon drabbats av lungсот – sjukdomen tycks ha stegrat hennes livskänsla. Allt satsade hon på sitt måleri och på sin dagbok. Sångrosten tog sjukdomen ifrån henne.

1884 dog hon 25 år gammal i Nice. Då hade hon bland annat en platonisk, epistolär kärlekshistoria med Guy de Maupassant bakom sig. 1885 väckte hennes naturalistiska dukar – inte minst bilderna av barn i slummen – uppseende på Vårutställningen i Paris. Ytterligare två år senare fick en fragmentarisk dagboksutgåva (i franskt original) stort genomslag. Den översattes till flera språk och blev så småningom en kultvolym för Marina Tsvetajeva.

Egentligen är det först nu vi känner hela Marija Basjkirtseva – eller Marie Bashkirtseff, som hon kallas i Frankrike. Det har blivit känt att hon i själva verket gjorde sig två år yngre än hon var. Den fulla och ocensurerade versionen av hennes dagboksanteckningar kom häromåret i Paris, i ett antal volymer. De är präglade av hennes förhöjda ego, blandar oresonliga

storhetsdrömmar och distinkta tidsinteriorer.

Recensioner:

Bohumil Hrabal:

Breven till Dubenka

Översättning av Mats Larsson, Förlaget Ruin AB, 2008, 210 s.

Olof Kleberg, redaktör m.m.

Stämningar är svåra att återuppliva. Man får ta hjälp för att minnas. Bohumil Hrabal, den märklige tjeckiske författaren, tar oss tillbaka 20 år, till det omskakande året 1989. Inte med strikta politiska analyser utan med infall om stort och smått, om polisens våld, om Platon och Hegel, om katter och, självfallet, ölet.

Det är våren 1989. Det knakar i de kommunistiska fogarna i Central- och Östeuropa. Och en av områdets främsta författare, Bohumil Hrabal, gör en turné på universitet i USA. När han kommer hem igen till Prag ser han tusentals östtyskar kravla över staketet till Västtysklands ambassad och senare transporteras iväg. Inte till Tjeckoslovakiens broderland DDR, som de kom från, utan till Västtyskland. *Heim ins Reich*, skrockar den mycket tjeckiske Hrabal i sin bok *Breven till Dubenka*. Ingen tjeck har glömt omvärldens svek 1938, då Hitler tilläts ta Sudetlandet, där majoriteten var tysk.

Boken har formen av några brev till Dubenka, en studentska som studerar tjeckisk litteratur i San Francisco och som hösten 1988 hade uppsökt Hrabal i Prag. Naturligtvis på Hrabals favorittillhåll, ölstugan Den Gyllene Tigern.

Dubenka... Ja, hennes namn är egentligen April. Men en engelskspråkig man på ölkrogen visste besked – april heter på tjeckiska ”duben”, björkmånaden. Så då blev det Dubenka. Ett älskligt namn, som påminner Hrabal om Dubček, han som satte igång Pragvåren 68 men som då 88 var tabu att nämna.

Dessa brev är egentligen lätt anarkistiska, associativa tankeflöden i Hrabals mycket personliga stil – i lyhörd svensk översättning. Han kastar sig mellan minnen, upplevelser och funderingar. Han minns tillbaka i sitt långa liv, som när han som juridikstudent i Prag kom försent till en föreläsning i november 1939 – och därför undgick att fängslas av de nazistiska ockupanterna och bli sänd till Sachsenhausen-lägre.

Eller när han fått jobb som tågklarare på den lilla stationen Kostomlaty under kriget och togs som gisslan på ett SS-tåg efter att ett ammunitionståg hade sprängts i luften. Den som sett en av de bästa filmerna under den tjeckiska filmvågen på 1960-talet, den Oscarsbelönade *Låt tågen gå* (Ostře sledované vlaky), känner igen situationen. Denna film av Jiří Menzel bygger på en roman av Hrabal – liksom flera andra filmer av Menzel som blivit Hrabaltolkaren nummer ett (till exempel *När seklet var kort* (Postřižiny) 1980, *Jag har betjänat kungen av England* (Obsluhoval jsem anglického krále) 2006).

Hans minnen fladdrar förbi, blandade med intryck från Prag detta förändringens år 1989. Som börjar med polisbrutalitet på tjuugoårsdagen av att studenten Jan Palach brände sig till döds i protest mot Sovjets ockupation, fortsätter med polisbrutalitet vid årsdagen för invasionen i augusti – och kulminerar med fortsatt brutalitet i slutet av november.

Men då kunde regimen inte hålla emot längre. När ungdomen till slut fick stöd av en miljon pragbor på den stora Václav-platsen, vad tjänade då batonger och vattenkanoner till? Författaren Václav Havel, som suttit fängslad, tog täten för Sammetsrevolutionen och lyftes fram till president. Men byxbenen var för korta, när han inspekterade hederskompaniet, noterar Hrabal, alltid vaken för de löjliga detaljerna.

Havel förnyade myterna om Sokrates och Prometheus, skriver Hrabal. Och menar allvar. Liksom Sokrates anklagades Havel

för att ha förlett ungdomen men vägrade lämna landet. De tog båda sitt straff. Och liksom Prometheus stal Havel elden från gudarna – men han slapp att örnarna hackade ut hans lever, det fick räcka med fängelsevakternas behandling.

Själv sitter Hrabal på sin ölstuga, kelar med sina många katter och åker på författarresa till USA – Förnöjda Staterna, som han säger. Han vet vad som är rätt men han är ingen stridens man, han vill ha lugn och ro för att skriva, godtar status quo bara han får behålla sitt *modus vivendi*, sitt sätt att leva, för att ”kunna säga det som är litteraturens essens, uttrycka min *glasnost*”.

Mitt i Centraleuropa är det bäst att tillhöra Partiet för moderata framsteg, resonerar han, partiet som en gång lanserades av Jaroslav Hašek, soldatens Švejks skapare. Humorn, ölet, fabulerandet, antiheroismen – det är mycket som förenar de båda tjeckerna Hrabal och Hašek.

Bohumil Hrabal fick först publicera böcker när ett kulturellt töväder bröt in i Tjeckoslovakien 1963, då han var närmare 50. Böcker som *Danslektioner för äldre och försigkomna* (1964) blev snabbt mycket populära. Efter den sovjetiska invasionen och den återinförda censuren var det stopp, han gav ut flera av sina bästa böcker på samizdatförlaget *Hänglås*. Men han orkade inte med utanförskapet, gjorde en halvhjärtad avbön 1975 och fick då och då ge ut böcker under 80-talet.

Han fick en hel del kritik för att han inte, som Havel, Vaculík och Klíma, var ståndaktig och vägrade kompromissa med makten. De berömda upproppen skrev han inte på, varken *2000 ord* sommaren 1968, *Charta 77* eller *Några meningar*, det sista upproppet mot regimen i juni 1989. Han ville behålla sitt ”*modus vivendi*”. Och de flesta förstod honom, han var berättaren, inte banérföraren.

Breven till Dubenka skriver Hrabal i moll, han har uppnått ”höjden av tomhet och högljudd ensamhet”, funderar över självmord genom att hoppa från femte

våningen, på samma sätt som Franz Kafka en gång funderade på i Prag. (I verkligheten dog Hrabal 1997 efter att ha hoppat, eller kanske ramlat, från femte våningen på ett sjukhus...) Men han förmår inte att ge upp. Kanske kan han få utge en bok i hemlandet igen... Och han är, mitt i pessimismen, stolt över att hans böcker hyllas i utlandet. Den märkliga *En alltför högljudd ensamhet* (ursprungligen utgiven underjordiskt 1977, på svenska 2006, också den på Ruins förlag och i Mats Larssons översättning) hade Susan Sontag utnämnt till en av 1900-talets tjugo bästa böcker. Hrabal instämmer, ganska nöjd. Med all rätt, det är nog hans bästa bok.

Kan då en fiktiv brevbok, så full av händelser och reflexioner knutna till 1989 och Prag, ge något för läsaren i dag? Ja, jag tror det. För dem som var med då innebär *Breven till Dubenka* en härlig återkomst. För den ovane är kanske labyrintherna av associationer och tjeckiska detaljer inte alltid så lätta att följa men jag tror att de rycker läsaren med sig. Och rycker tillbaka till stämningarna mitt i Europa för tjugo år sedan. Innan ihålligheten fick det till synes mäktiga förtrycket att säcka ihop.

**Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson (red.):
Rysk spegel. Svenska berättelser om Sovjetunionen – och om Sverige**

Nordic Academic Press 2008, 216 s.

Ingmar Oldberg, pensionerad forskningsledare

En livaktig grupp Lundahistoriker har under en följd av år ökat vårt vetande om och vår förståelse av de östeuropeiska staternas historia och historiesyn. Det stora forskningsprojektet *Förintelsen och den europeiska historiekulturen* avkastade en rad avhandlingar, rapporter och artiklar, som visade hur man bland annat i Ryssland, Ukraina, Polen och Tjecko-

slovakien behandlat (eller icke behandlat) minnet av judeutrotningen under andra världskriget. Inom ramen för detta projekt skrev professorerna Gerner och Karlsson en bok om *Folkmordens historia* (2005), som också behandlar koloniala, postkoloniala, kommunistiska och postkommunistiska folkmord under 1900-talet. Den utsattes som bekant för en del orättvis kritik.

Föreliggande bok handlar om hur svenska Sovjetresenärer, författare, politiker, forskare och andra skildrat förhållandena i Sovjetunionen i ord och bild genom reportage, artiklar och böcker från oktoberkuppen 1917 till 1980-talet. En bärande tanke i bokens fyra kapitel är, som det framgår av titeln, att resenärernas skildringar av Sovjetunionen också speglar hur de ser på Sverige och utgör inlägg i en svensk politisk debatt.

Kristian Gerner, nestorn i sällskapet, lanserar i sitt inledande kapitel om svenska kommunisters syn på Sovjetunionen begreppen 'kognitiv dissonans' och 'pluralistisk ignorans', vilka sedan återkommer i de andra kapitlen. Det förstnämnda betecknar tillståndet när ingrodda idéer och föreställningar konfronteras med ny information om faktiska förhållanden, det sistnämnda förhållandet, då en stor grupp individer med från den allmänna meningen (partilinjen) avvikande åsikter tror sig vara ensamma och inte vågar uttrycka åsikterna. Gerner argumenterar kraftfullt för att kommunismen egentligen är en religion och jämför skrifterna av Marx och Engels med Gamla testamentet, Lenins alla skrifter med evangelierna och Stalins verk med Apostlagärningarna! Visserligen är kommunismen en utväxt på den socialistiska rörelsen och har en sekulär, politisk ideologi, men den håller sig med heliga skrifter, riter och tro på ett framtida paradiset, den är missionerande och har universella anspråk. Gerner visar hur kommunisterna inte velat tro på terror och folkmord i Sovjetunionen, och att

reaktionsmönstret upprepat sig i fråga om Kina och Kambodja. De som tagit intryck har tigit eller stötts ut ur leden som renegater. I polemik med Clartésribenten Lennart Samuelson menar Gerner att förskönande skildringar av Sovjetunionen fick ett otillbörligt inflytande på den svenska opinionsbildningen under efterkrigstiden. Han avslutar med att plädera för att studera Sovjetunionen *cum ira et studio*. Även om Stalins och Pol Pots riken kan studeras sakligt och mångsidigt, bör forskarna ta ställning med både vrede och engagemang.

I ett långt men givande kapitel granskar fil.dr. **Charlotte Tornbjer** en mängd svenska resenärers, ofta kvinnors, intryck av kvinnans och familjens ställning i Sovjetunionen och hur de sedan kommenterades i pressen. Hon uppmärksammar problemet med resenärernas rörelsefrihet i Sovjetunionen och analyserar intressanta frågor som den nya moralen och det sedliga förfallet, arbetslagstiftningen, bostadsfrågan, abortfrågan och kropparnas estetik, varmed menas klädsel och utseende. Hon kommer bland annat fram till att det i princip bara var de svenska kommunisterna som såg den sovjetiska genusordningen som en modell för Sverige. Många resenärer såg dock den sovjetiska ordningen som bra för de sovjetiska kvinnorna med tanke på rådande förhållanden. Moderskapsreformer, vilohem och vissa delar av könspolitiken kunde vara värda att ta efter, men i stort sett var den sovjetiska ordningen inget alternativ för Sverige med dess historiska rötter av demokrati och frihet och en god avvägning mellan individ och samhälle.

Fil.dir. **Martin Alm** studerar sedan hur svenska samtida skildrat utvecklingen av den ryska revolutionen 1917-1920 i reseskildringar, tidnings- och tidskriftsartiklar. Efter en genomgång av den historiska bakgrunden och forskningsläget visar Alm att Februarirevolutionen hälsades som en förebild av liberaler och socialdemokrater, som höll på att genom-

driva politisk demokrati i Sverige, medan konservativa som Harald Hjärne varnade för terror och kaos.

Oktober-”revolutionen” hälsades av svenska vänstersocialister som Kata Dalström som ett exempel för väst på att arbetarklassen kunde gripa makten och genomföra reformer. En *fellow traveller* som Per Emil Brusewitz såg den röda diktaturen som det enda möjliga och ett experiment som måste försökas. De förnekade inte den efterföljande röda terrorn, men betonade att den antingen överdrivits eller hade påtvingats av de vita, som var ännu grymmare, eller förklarade den med Rysslands historiska arv och världskriget. Redan då etablerades alltså det mönster som Gerner påvisade i sitt kapitel. Socialdemokrater som Nils Lindh kritiserade däremot bolsjevikerna för att Ryssland ännu inte var moget för socialismen, vilket ledde till våld och kaos, och betonade vikten av fredliga medel och demokrati. De konservativa såg bolsjevismen och dess terror som en bekräftelse på sina farhågor och såg ett nytt hot mot Västeuropa. För både högern och stora delar av vänstern blev det gamla ryska, ”asiatiska” arvet en förklaring till bolsjevismen och dess våld och diktatur. Kontentan blev att Sverige hade föga att efterlikna i Sovjetryssland, eftersom Sverige var mera modernt och civiliserat. Ryssland fungerade alltså för de flesta som ett varnande exempel.

I ett avslutande kapitel zoomar **Klas-Göran Karlsson** (förresten nu utsedd till ordförande i ICCEES världskongress vetenskapliga kommitté) in på Sankt Petersburg i det svenska historiemedvetandet från sent 1800-tal tills nu. Han intresserar sig för stadens olika symboliska betydelser och roll som minnesplats och kontrasterar den med bilden av Moskva. Under tsartiden såg både den konservative historikern Harald Hjärne och Alfred Jensen, den svenska slavistikens fader, Petersburg som en konstlad produkt och Moskva som Rysslands hjärta, men Hjärne fruktade

statsmaktens sammanbrott i Petersburg, medan Jensen välkomnade det ryska folkets elementära krafter. Bolsjevik-kuppen fick honom visserligen att närma sig Hjärnes syn, men han såg dock ett litet hopp i återupptagandet av handeln med väst i Petrograd, då NEP började.

När Rysslands huvudstad flyttades till Moskva och kommunisterna centraliserade makten, koncentrerades det svenska intresset naturligtvis dit, och Leningrad hänfördes till historiens skräpkammare. Författaren Gunnar Hellström ställde eländet i Leningrad mot det dynamiska Moskva med dess nya tunnelbana och Ture Nerman ansåg att fängelset i Lefortovo var bättre än kapitalistiska länders fängelser. Slavisten Anton Karlgren såg å sin sida en väldig byråkrati, och än mer kritisk var författarinnan Marika Stiernstedt, som i Moskva slogs av den genomträngande propagandan och förljugenheten under 1930-talet.

Senare började dock Leningrad åter att uppmärksammas i Sverige genom belägringen under kriget och Zjdanovs utrensningar efter kriget, och det alltmer framstod som en ”mot”-stad till Moskva. Under det s.k. tövädret efter Stalins död började den svenska återkomsten till Leningrad/Petersburg, främst genom journalisten Jan Olof Olssons bok om staden från 1960. Nya perspektiv anlades senare av Kristian Gerner 1989 (*Svårt att vara ryss*) och 2003 (*Nordens Medelhav* skriven tillsammans med Karlsson) och Bengt Jangfeldt, som belyste den svenska närvaron under tsartiden. Karlsson borde dock också ha presenterat Lena Hellberg-Hirns storverk *Imperial Imprints* (2003)

Genomgående betonas i boken vilken betydelse som språkkunskaper och allmän, historisk kunskap om Ryssland/Sovjetunionen hade för de svenska rapporterna om förhållandena i landet. Bristen på sådana kunskaper ledde ofta till missuppfattningar, exotisering och vilseledande rapporter, och gjorde skribenterna till lättfångade byten för

sovjetiska manipulationer. Påfallande var också att ju längre tiden gick, så togs den sovjetiska regimen alltmer för given som något som det inte lönade sig att kritisera.

Föreliggande bok bidrar hursomhelst till att öka vårt vetande om och vår förståelse både av *dagens* Ryssland och våra egna föreställningsramar. Särskilt Rysslandsexperterna Gerner och Karlssons kapitel är skrivna *cum ira et studio*, vilket på intet vis inkräktar på deras vetenskaplighet. Boken är således ett exempel på fruktbart samarbete mellan Rysslandsforskare och specialister inom svensk identitetsforskning. Det är överhuvudtaget en genomarbetad forskningsprodukt – kanske inte alltid så lättläst – med ett rikt källmaterial, som hittills föga bearbetats, med grundliga teoretiska inledningar, redogörelser för forskningsläget, samt historiska bakgrundsteckningar om både sovjetiska och svenska förhållandena. Det finns många inbördes referenser, så att kapitlen stöder varandra och inte spretar åt olika håll som de ofta gör i antologier. Boken rekommenderas för läsning och eftertanke!

Östbulletinen, nr. 1, 2009, årgång 13.

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2009

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Östbulletinen utkommer med cirka 4 nummer per år och kan rekvireras från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 08-6696221,

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Bulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida

<http://www.sallskapet.org>